

Zjednoczone Stronnictwo Ludowe 1949 - 1989

Dokonane pod dyktando PZPR zjednoczenie ruchu ludowego w 1949 r. było gorzką porażką dla wielu ludowców. Tę organizacyjną i ideową jedność budowano pod nadzorem i według scenariusza Sekretariatu PPR, a później PZPR, w atmosferze zastraszenia, psychologicznego nacisku i fizycznego terroru Urzędu Bezpieczeństwa. W czasie przygotowań do kongresu, a także w późniejszych latach działalność ludowców była całkowicie kontrolowana przez MBP.

Zjednoczenie odbyło się w atmosferze całkowitego potępienia historii i tradycji polskiego ruchu ludowego. Było to jednym z największych dramatów ruchu ludowego w pierwszym półwieczu jego istnienia w Polsce. Fałszywi ludowcy, ludowcy "zmiękczeni" lub "przekonani" komunistycznymi metodami do nowych idei przekreślili trwający wówczas już pół wieku historyczny dorobek i tradycje ruchu ludowego. Poprzez ewidentne zafałszowanie podstawowych faktów historycznych stworzony został nowy wzorzec historii i tradycji ruchu ludowego obowiązujący w zasadzie do końca lat siedemdziesiątych. Celem takiej reinterpretacji historii było pozbawienie ZSL wszelkiej odrębności ideowej.

W procesach stalinizacji Polski nie było miejsca na polityczną niezależność. Zjednoczone Stronnictwo Ludowe nie było samodzielną formacją polityczną. Jego program, statut, zakres działania i funkcję określała, narzucała i kontrolowała PZPR, zawężając lub poszerzając kompetencje ZSL oraz kontrolę nad Stronnictwem w zależności od rozwoju sytuacji społeczno-politycznej w Polsce.

W działalności ZSL możemy wyróżnić trzy okresy. Pierwszy - do 1956 r., kiedy jako partia satelicka PZPR, Stronnictwo miało realizować program tej partii w odniesieniu do wsi i rolnictwa. Drugi - do 1984 r. - gdy było mocniej lub słabiej sterowane i infiltrowane przez komunistów. Trzeci - od 1984 do 1989 roku osiągało pełną samodzielność polityczną.

Okres największego zniewolenia ZSL przypadł na lata 1949-1956. Następne etapy w jego dziejach wyznaczały daty kolejnych kryzysów politycznych i społeczno-gospodarczych w PRL oraz nasilenie wewnętrznych rozgrywek w łonie PZPR.

W chwili "zjednoczenia" za przyzwoleniem komunistów i przy ich udziale stworzono nieautentyczne kierownictwo ruchu ludowego. W ZSL prym

wiedli kryptokomuniści i ludzie cieszący się zaufaniem PZPR. Stan organizacyjny ZSL był rezultatem ostrej walki politycznej. Od władz naczelnych po gminne koła ZSL przeprowadzono zmasowaną akcję weryfikacyjną, usuwając byłych PSL-owców. Po zakończeniu akcji scaleniowej nadal prowadzono czystkę ideologiczną. Zgodnie z wytycznymi BP KC PZPR Stronnictwo miało być w pełni dyspozycyjne, a w wyniku "czystek" - niezbyt duże. Kierownictwo PZPR narzucało ZSL również limit członków oraz ściśle określało środowiska oddziaływania. Statuty ZSL przyjęte na I i II Kongresie zezwalały przyjmować do Stronnictwa tylko osoby związane z wsią pochodzeniem, miejscem zamieszkania lub pracy, chłopci stanowić mieli ok. 70%. Po roku 1956 r. stan organizacyjny i skład społeczny ZSL określiły niepisane uzgodnienia kierownictw PZPR i ZSL. Z kryterium społecznego bazy członkowskiej zrezygnowano dopiero na VIII Kongresie w 1980 r."

Obowiązującą zasadą była jawna i pełna kontrola struktur organizacyjnych i aparatu partyjnego Stronnictwa. PZPR decydująco wpływała na obsadę wszystkich kierowniczych ogniw organizacyjnych Stronnictwa. Także w późniejszych latach działalności ZSL kandydaci do władz centralnych i terenowych Stronnictwa musieli mieć akceptację odpowiednich instancji PZPR. Dotyczyło to także osób wysuwanych przez ZSL na stanowiska we władzach państwowych i strukturach gospodarczych. W okresie stalinowskim udział Stronnictwa w strukturze władzy państwowej był marginalny.

Jednym z najważniejszych przejawów upadku ZSL stała się demoralizacja czołowego aktywu, przejawiająca się w bezkrytycznym przyjmowaniu ocen całkowicie rozmiągających się z rzeczywistością. Niektórzy starsi działacze, niekiedy o znanych nazwiskach, którzy przeszli do ZSL "dla przetrwania", przystosowywali się do nowej sytuacji. Członkowie ZSL zobowiązani byli do przyswajania dorobku marksizmu-leninizmu, dziejów ruchu robotniczego oraz wiedzy o osiągnięciach ZSRR. Wzorem PZPR całkowicie wyeliminowano z ZSL swobodę wyrażania poglądów, wprowadzono wewnętrzną cenzurę autorów i redaktorów prasy oraz wydawnictw partyjnych.

Lata 1953-1954 był to najbardziej trudny okres w dziejach ZSL. Proces dyskryminacji ludowców osiągnął wówczas swe apogeum. Rodzący się w powiatach i gminach samoistny sprzeciw działaczy Stronnictwa był bezwzględnie tępiący poprzez represje władz bezpieczeństwa i działania kontroli partyjnej.

Komuniści, godząc się na polityczną działalność ruchu ludowego w ramach podporządkowanego im ZSL, uzależnili je od dotacji i subwencji państwowych, poważnie ograniczając możliwości zdobywania przez Stronnictwo własnych środków. Ponieważ w praktyce Zjednoczone Stronnictwo Ludowe stawało się faktycznie strukturą organizacyjną i polityczną afiliowaną przy PZPR, wśród części ludowców i aparatu partyjnego powstała niepewność co do dalszego jego istnienia. Spodziewano się pełnego upodobnienia systemu

partyjnego w Polsce do modelu radzieckiego i wprowadzenia systemu monopartyjnego zgodnie z ówczesną wykładnią ideologii marksistowskiej.

Oficjalna myśl programowa Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, niesamodzielnego ideowo i politycznie, nie była wykładnią programu działania ruchu ludowego, ale akceptacją tego, co PZPR w programie "sojusznika" chciała widzieć. Jej najbardziej charakterystyczne cechy to rezygnacja z samodzielności programowej. W wypowiedziach i oficjalnych dokumentach ZSL znalazła się terminologia i argumentacja używana przez aktyw komunistyczny. Zjednoczone Stronnictwo Ludowe - nie precyzując, czym w istocie jest - określono jako partię aktywnie uczestniczącą w procesie budownictwa socjalistycznego w Polsce.

Uległość ZSL dotyczyła także pełnej akceptacji komunistycznej wizji przebudowy ustroju rolnego, tj. priorytetowej sprawy okresu stalinowskiego w Polsce - kolektywizacji. ZSL nie wysunęło samodzielnego programu gospodarczego, w tym także rolnego. Włączyło się czynnie do realizacji programu gospodarczego przyjętego przez PZPR. Kierownictwo ZSL w pełni afirmowało kolektywizację, widząc w niej "ureczywistnienie ideałów twórców i bojowników radykalnego ruchu ludowego". Za główne wytyczne swojego działania uznało walkę klasową z bogatymi chłopami oraz kolektywizację wsi. Członkowie ZSL zobowiązani zostali uchwałami władz Stronnictwa do czynnego udziału w akcji kolektywizacji wsi.

Idea kolektywizacji była jednakże całkowicie sprzeczna z tradycją ruchu ludowego, w którego programach indywidualna własność i własny warsztat chłopca zawsze był istotą modelu gospodarczego Polski. Idea ta budziła nieufność wśród chłopów, tysiące ludowców, którzy po "zjednoczeniu ruchu ludowego" żyli i działali na "wewnętrznej emigracji", a także wśród wielu działaczy ZSL. Stronnictwo - jako jedyna legalna struktura dla działalności politycznej ludowców - skupiało w swych szeregach także wielu autentycznych działaczy chłopskich, którzy nie załamywali się i pomimo ograniczeń i trudności starali się w narzuconych ramach organizacyjnych bronić interesów wsi i jej mieszkańców. O "niepokorności" ludowych działaczy i sabotowaniu kolektywizacji donosiły utajnione sprawozdania komitetów partii i organów bezpieczeństwa, które nadal inwigilowały skrupulatnie szeregi ZSL.

Przed całkowitą degradacją polityczny ruch chłopski uratował Polski Październik 1956 r. Nastąpiło wówczas rozluźnienie kontroli PZPR nad Stronnictwem. W okresie politycznego kryzysu w państwie i osłabienia partii komunistycznej ludowcy podjęli próby umocnienia swej pozycji. W okresie "odwilży popaździernikowej" toczyły się wśród ludowców dyskusje ideologiczne na zebraniach wiejskich, zjazdach i konferencjach, w prasie ludowej oraz na łamach nowo utworzonego pisma teoretycznego ZSL, miesięcznika "Wieś Współczesna". Pojawiały się oddolne naciski na władze Stronnictwa.

Chłopi, członkowie ZSL chcieli sami decydować o sprawach ZSL, sami także chcieli nakreślać kierunek rozwoju rolnictwa, odbudowy wsi i usunięcia dotychczasowych zaniedbań. Żądali przeprowadzenia zmian w Stronnictwie w kierunku odzyskania tożsamości i odbudowania pozycji ZSL jako samodzielnego ugrupowania politycznego. Domagali się oparcia ZSL na prawdziwych tradycjach i wartościach polskiego ruchu ludowego, zrehabilitowania prześladowanych w okresie stalinowskim działaczy, odwołania ze stanowisk społecznych i państwowych tych członków politycznego aparatu, którzy łamali praworządność, żądali demokratyzacji w Stronnictwie i państwie. Domagali się zrehabilitowania prześladowanych w okresie stalinowskim działaczy. Padały też postulaty powrotu do nazwy i ideologii Polskiego Stronnictwa Ludowego¹.

Podobne tendencje i próby podejmowane w kierunku odzyskania tożsamości i odbudowania pozycji Stronnictwa jako samodzielnego ugrupowania politycznego zaznaczały się także w czasie kolejnych kryzysów politycznych i społeczno-gospodarczych. Władze PZPR szły wówczas zazwyczaj na pewne ustępstwa i podpisywały z ZSL wspólne porozumienia i deklaracje, określające na nowo ich rolę i miejsce w systemie politycznym Polski, zasady polityki rolnej, gospodarczej i kulturalnej państwa. Działania zmierzające do odrodzenia niezależnego ruchu ludowego zawsze jednak natrafiały na zdecydowany opór komunistów.

10-12 maja 1956 r. na posiedzeniu NK ZSL Stefan Ignar zaatakował przeciwników zmian w ZSL. Za konieczne uznał usunięcie z aparatu osób zajmujących się sprawami kadrowymi, które były znane ze współpracy z UB. Podkreślił konieczność zmiany dotychczasowej pozycji ZSL, przyznania ludowcom prawa inicjatywy w sprawach politycznych i gospodarczych. Jednakże zmiany w ZSL mogły nastąpić jedynie po ustąpieniu prezesa Kowalskiego wraz z grupą ludzi dyspozycyjnych wobec PZPR.

Na IV Plenum NK ZSL 18-20 października 1956 r. doszło do zmiany kierownictwa. Nowym prezesem Stronnictwa został Stefan Ignar. ZSL poparło proces demokratyzacji życia publicznego, zgłaszając potrzebę zwiększenia swego udziału w kształtowaniu polityki państwa, zwłaszcza polityki rolnej. Władze ZSL uzgodniły z kierownictwem PZPR poglądy w podstawowych zagadnieniach politycznych i społecznych. PZPR uznała ZSL za bliskiego sojusznika ideowopolitycznego. W *Deklaracji* z grudnia 1956 r. określono zasady współpracy, a w styczniu 1957 r. przyjęto wspólne *Wytyczne KC PZPR i NK ZSL w sprawie polityki rolnej*. Zapowiadały one: zwiększenie zaopatrzenia rolnictwa w przemysłowe środki do produkcji rolnej, poprawę dochodowości z

¹ Zob. szerzej: S. Stępka, *Próby odbudowy niezależnego ruchu ludowego w latach 1956 - 1959*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” nr 28, 1994, s. 87 - 94.

gospodarki indywidualnej, reaktywowanie wielu samorządnych organizacji chłopskich, zwłaszcza kółek rolniczych oraz aktywizację różnych form spółdzielczości wiejskiej. W grudniu 1956 r. Władysław Gomułka i Stefan Ignar podpisali porozumienie pomiędzy KC PZPR i NK ZSL. Stwierdzono w nim, że w ostatnich latach miały miejsce wypaczenia w sojuszu robotniczo-chłopskim, polityce socjalnej i kulturalnej państwa².

Ludowcy głośno upominali się o przedwojenne tradycje Stronnictwa Ludowego, dorobek Batalionów Chłopskich³ i Związku Młodzieży Wiejskiej RP "Wici". Wyrazem tych tendencji był powrót w szeregi Stronnictwa około 100 tysięcy działaczy PSL, a także głębokie zmiany w kierownictwie. Wielu zasłużonych działaczy ludowych, wcześniej niesłusznie oskarżonych i wydalonych ze Stronnictwa, zrehabilitowano.

Po październiku 1956 roku zmieniły się także możliwości prasowe ZSL. Już w grudniu 1956 roku pojawiło się nowe pismo "Gazeta Chłopska" jako pismo WK ZSL w Poznaniu. Żywiłowy rozwój prasy rozpoczął się w 1957 roku. W styczniu w Krakowie ukazał się tygodnik "Wieści" oraz został wznowiony "Dziennik Ludowy". W marcu ukazał się pierwszy numer miesięcznika "Wieś Współczesna", w czerwcu tygodnik społeczno-kulturalny "Orka". Część prasy Stronnictwa zarówno centralnej jak i terenowej ("Gazeta Chłopska") wydawana była przez Ludową Spółdzielnię Wydawniczą.

W 1959 r. na bazie zmian organizacyjnych i politycznych - działacze ruchu ludowego - twórcy prasy ludowej z lat międzywojennych i okupacji hitlerowskiej postanowili powołać odrębne wydawnictwo Prasa ZSL. Stronnictwo podjęło własną próbę zbudowania niezależnego ośrodka informacyjnego zgodnego z tradycją ruchu ludowego. Wielkie nadzieje związane z własną prasą zostały spełnione. Do pracy wrócili ludowi dziennikarze, prasa ukazywała się w dużym nakładzie.

Dokonujące się po październiku 1956 r. przemiany wpłynęły korzystnie na wzrost autorytetu ZSL na wsi, co znalazło także wyraz w jego rozwoju organizacyjnym. Popaździernikowa "odwilż" w znacznej mierze wpłynęła na społeczno-polityczne ożywienie ZSL i wsi. Odbudowywano podstawowe formy organizacyjnego działania wypracowane historycznie przez ruch ludowy. W styczniu 1957 r. reaktywował działalność Związek Młodzieży Wiejskiej, choć władze państwowe nie zezwoliły zarówno na jego dawną nazwę - "Wici", jak i na samodzielność oraz ideową niezależność organizacji. Z inicjatywy kół ZSL tworzone na nowo kółka rolnicze, które wówczas odgrywały podobną rolę, jak

² *Deklaracja o zasadach współpracy między Zjednoczoną Partią Robotniczą i Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym*, Warszawa 10 XII 1956 [w:] *Programy stronnictw ludowych* ..., s. 552.

³ Przy NK ZSL powołano Komisję Historyczną BCh w celu udokumentowania zbrojnego czynu ruchu ludowego w okresie wojny i okupacji, której w l. 1957 - 1959 przewodniczył b. komendant główny BCh Franciszek Kamiński.

po roku 1980 struktury rolniczej "Solidarności", a także różnego rodzaju spółdzielnie. W tym okresie udało się też ludowcom odzyskać część wpływów w organizacjach gospodarczych i społecznych.

Zwiększył się wówczas także udział ludowców w ogniwach władzy państwowej, ale według parytetu ustalonego przez PZPR, który w prawie niezminionej wersji przetrwał epokę rządów Władysława Gomułki, tj. do grudnia 1970 r., i utrzymał się w następnej dekadzie do kwietnia 1980 r. Stronnictwo obsadziło funkcję marszałka sejmiku, wiceprzewodniczącego Rady Państwa i 4-5 jej członków, przewodniczącego sejmowej komisji rolnictwa. W Sejmie funkcjonował ponad 100-osobowy klub poselski (ok. 1 mandatów poselskich), lecz jego rola była ograniczona. W radach narodowych różnych szczebli ZSL obsadzało średnio 20% mandatów radnych, 30% stanowisk prezesów kółek rolniczych.

W wyłonionej w lutym 1957 r. Radzie Ministrów ZSL uzyskało stanowisko wicepremiera dla Stefana Ignara i dwie teki ministerialne - leśnictwa i przemysłu drzewnego oraz przemysłu spożywczego, dwa stanowiska wicepremierów w Ministerstwie Rolnictwa, oraz stanowisko wiceministra finansów. ZSL-owcy pełnili także funkcje przewodniczących centrali kółek rolniczych, mleczarskiej i ogrodniczej.

Ludowcy ponownie przystąpili do odtwarzania majątku potrzebnego do niezależnej działalności organizacyjnej Stronnictwa. W czynie społecznym w wielu rejonach Polski rozpoczęto wówczas budowanie dróg, szkół, domów ludowych, a także własnych siedzib dla Stronnictwa. Powoływano społeczne komitety budowy, rozprowadzano "cegiełki", członkowie Stronnictwa czynnie uczestniczyli w zwózce materiałów i pracach przy budowie. Mimo że oddolne inicjatywy ludowców były poważnie hamowane przez PZPR w latach następnych ludowcy wzniesli wiele własnych obiektów. Po reformie administracyjnej kraju w 1976 r. szereg z nich przekazano na cele publiczne, gdyż ówczesne władze obiecywały jako rekompensatę odpowiednią powierzchnię biurową dla ZSL w budujących się urzędach gminnych. Wymownym przyczynkiem dla tematu zagrabiania majątku ruchu ludowego jest historia "Domu Chłopa" w Warszawie, zbudowanego dzięki inicjatywie ludowców i wielkiej ofiarności chłopów i ludowców.

Pierwszy poważny kryzys w stosunkach ZSL - PZPR w czasie popaździernikowej "odwilży" nastąpił po wystąpieniu Ignara 17 sierpnia 1957 r. w Kasince Małej podczas uroczystości w dwudziestą rocznicę Wielkiego Strajku Chłopskiego z udziałem I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki. Ignar skrytykował wówczas dotychczasową formę sojuszu robotniczo-chłopskiego i wypowiedział się za przywróceniem rolnikom równorzędnej pozycji w państwie, a ZSL odpowiedniego miejsca w systemie politycznym kraju. Obecny na uroczystości Władysław Gomułka w trakcie jego przemówienia opuścił trybunę.

Stronnictwo Ludowe (1949-1962)... Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego 19, 2010, 2-3

Kontakty na szczeblu szefów partii przestały funkcjonować. Pozycja i autorytet Ignara były jednakże na tyle silne, że nie istniała w tym momencie możliwość odsunięcia go od zajmowanego stanowiska. W tej sytuacji wysiłki opozycji w NK, dyspozycyjnej wobec PZPR, skupiły się na tworzeniu niekorzystnego dla Ignara układu personalnego we władzach centralnych i wojewódzkich.

Już w maju 1957 r. na IX Plenum KC PZPR Władysław Gomułka kategorycznie oświadczył, że "sytuacja w ZSL nie jest tylko wewnętrzną sprawą Stronnictwa"⁴ i rozpoczęto ofensywę przeciwko niezależnym siłom w ruchu ludowym. Próby odrodzenia ruchu ludowego w praktyce okazały się niemożliwe. PZPR zwalczała wszelkie przejawy samodzielności. Wszystko nadal musiało odbywać się pod kontrolą komunistów. Podjęta przez ZSL walka o podmiotowość polityczną zakończyła się fiaskiem. Od władz ZSL żądano zdecydowanych działań przeciwko niezależnym siłom w ruchu ludowym i zdecydowanej walki z prawicą.

7 kwietnia 1959 r. na wspólnym posiedzeniu BP KC PZPR i Prezydium NK ZSL uzgodniono, że program rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturalnego wsi powinien być wspólny dla obu partii. Pod naciskiem Gomułki wyrażono zgodę na przyjęcie w miejsce programu ZSL deklaracji ideowo-programowej. Nie była to tylko zmiana nazwy, lecz faktyczna rezygnacja z opracowania odrębnego programu ZSL. Gomułka tak uzasadniał: "Deklaracja jest dokumentem ogólniejszym i w bliższym okresie czasowym nie jest zobowiązana przewidywać na dziesięć czy dwadzieścia lat szczegółowego rozwoju"⁵. Brutalna interwencja kierownictwa PZPR w wewnętrzne sprawy ZSL wykazała, że ruch ludowy może się rozwijać i realizować swe cele tylko pod warunkiem akceptacji przez PZPR.

Problematiczna była pozycja Stronnictwa jako partii współzrządzącej. Konflikt pomiędzy Ignarem i Gomułką prowadził do izolacji Stronnictwa. ZSL odcięto od podstawowych informacji, co uniemożliwiało prezentowanie własnego stanowiska. Był to sygnał zepchnięcia Stronnictwa na boczny tor⁶.

III Kongres ZSL 27-30 listopada 1959 r. uchwalił nową obszerną *Deklarację ideowo-programową*. Już w momencie pracy nad tym dokumentem stało się oczywiste, że ZSL nadal będzie miało ograniczoną samodzielność. Deklaracja ta zawiodła oczekiwania wielu działaczy Stronnictwa, zwłaszcza b. PSL-owców. W dokumencie powtórzono pryncypialne założenia *Deklaracji* z roku

⁴ IX Plenum KC PZPR, „Nowe Drogi” 1957, nr 10, s. 86.

⁵ J. Zemke, *ZSL w systemie politycznym Polski Ludowej*, Warszawa 1979, s. 65; A. Wojtas, *Myśl polityczna Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego...*, s. 121.

⁶ T. Doruszuk, *Relacje między Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym i Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą...*, s. 232.

1949 na temat budowy socjalizmu i sojuszu robotniczo-chłopskiego, wiodącej roli PZPR oraz czołowej siły ZSRR. Ale w rozdziale zatytułowanym "Budujemy socjalistyczną wieś" nadal akceptując spółdzielczą formę gospodarowania na wsi, dość stanowczo domagano się jej dobrowolności oraz uwzględnienia polskich tradycji. W *Deklaracji* tej dostrzec można szereg sformułowań o krańcowo rozbieżnej frazeologii - dawnej - w duchu historycznej myśli ruchu ludowego i nowej - "socjalistycznej". Przy jej powstawaniu wyraźnie podjęto próbę pogodzenia i połączenia ze sobą bardzo różnych, często dalekich od siebie poglądów.

W następnych latach swej działalności ZSL nie wypracowało własnego programu. Kolejne kongresy ZSL w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przyjmowały jedynie uchwały, które w swej treści i formie miały już niewiele wspólnego z myślą programową ruchu ludowego. Zjednoczone Stronnictwo Ludowe jako własny przyjęło program Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

W Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wciąż nie było jedności na temat jego oblicza ideowego. Ponieważ powrót do ideologii i tradycji działalności PSL nie był możliwy, ścięły się dwie tendencje.

Jedna, lansowana przez grupę działaczy chłopskich ze Stefanem Ignarem na czele, opowiadała się za samodzielną partią ludową o charakterze socjalistycznym, będącą partnerem PZPR w decydowaniu o najważniejszych sprawach dla życia narodu i rozwoju państwa. Zarysowana przez Ignara koncepcja samodzielności i nowych zasad współpracy z PZPR była dość ograniczona i nieśmiała, ale nawet takie namiastki samodzielności wywoływały zaniepokojenie w kierownictwie Partii, która nadal bacznie śledziła rozwój wydarzeń w Stronnictwie, mocno ingerując w jego sprawy wewnętrzne.

Druga grupa działaczy, pod przewodnictwem Czesława Wycecha, zmierzała do odbudowania Stronnictwa opierającego się na tradycjach tożsamości ludowej, ale organizacyjnie przyporządkowanego PZPR. Dla PZPR i Władysława Gomułki, ograniczającego demokrację w kraju, byli oni bardziej wygodni od krnąbrnego, chociaż lewicowego Stefana Ignara.

Proces demokratyzacji życia politycznego zaczął się załamywać. W początku lat sześćdziesiątych PZPR pod przywództwem Władysława Gomułki odzyskiwała władzę i likwidowała zdobycze Października. "Lęk przed odrodzeniem się ruchu ludowego, spowodował, że PZPR zahamował jego samodzielny rozwój. Nastąpiła likwidacja samodzielności kółek rolniczych, ponownie wracano do spraw kolektywizacji wsi. Odebrano wówczas możliwość działania wielu działaczom chłopskim"⁷.

⁷ R. Turkowski, *Walka o zachowanie tożsamości politycznej w szeregach Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (1949 - 1962)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” nr 31, 2000, s. 204

Powołanie w 1962 r. w instancjach PZPR wydziałów do spraw rolnictwa, dublujących takie same wydziały w administracji państwowej, oznaczało faktyczny kres wspólnej polityki rolnej. W ten sposób ZSL straciło główną zdobycz Października i podstawowy czynnik decydujący o jego roli w systemie politycznym. Przeciwno tym koncepcjom wystąpił Ignar, podczas gdy inni członkowie Prezydium zaakceptowali projekt utworzenia wydziałów.

9 maja 1962 r. Władysław Gomułka podyktował prezesowi Stefanowi Ignarowi nowy skład Prezydium i Sekretariatu NK ZSL. Gdy Ignar odrzucił to żądanie, propozycję objęcia stanowiska prezesa Stronnictwa otrzymał dotychczasowy wiceprezes Czesław Wycech. 2 czerwca decyzję formalnie zatwierdziło VI Plenum NK ZSL. Roman Zambrowski zmiany w kierownictwie ZSL skomentował następująco: "Tacy ludzie jak Ignar chcą z nami dyskutować, chcą decydować, jaka będzie polityka, a byli PSL-owcy to są ludzie, którzy wszystko stracili i oni dlatego są lepsi do rządzenia. Wszystkie ich idee przegrały"⁸. "Odejście Ignara potwierdziło fakt, że w warunkach monopolistycznej władzy PZPR nie ma miejsca na jakikolwiek margines samodzielności.

Nowe kierownictwo z Czesławem Wycechem na czele, wyrażając zgodę na otrzymanie mandatu od kierownictwa PZPR, akceptowało tym samym fakt ponownej likwidacji samodzielności ZSL i utraciło wpływ na podejmowane w KC PZPR decyzje dotyczące zagadnień interesujących Stronnictwo. Jediną możliwą drogą działalności stało się włączanie ludowców do realizacji inicjatyw, których pomysłodawcą i wykonawcą była PZPR. Od tego momentu rozpoczyna się proces zawężania zainteresowań ZSL i rezygnacji z ambicji do odgrywania samodzielnej roli. ZSL sprowadzone zostało wówczas do roli wiejskiej organizacji społeczno-zawodowej o profilu agrotechnicznym.

W latach prezesury Wycecha coraz większą rolę w działalności Stronnictwa zaczęły odgrywać tradycja i historia. Przystąpiono do tworzenia ideowej nadbudowy ZSL poprzez inicjowanie własnej historiografii, organizowanie prężnej prasy i wydawnictwa. W tym czasie powstały: Zakład Historii Ruchu Ludowego, Wydawnictwo Prasa ZSL oraz usamodzielniono Ludową Spółdzielnię Wydawniczą.

Wykorzystując kolejne złagodzenie polityki PZPR wobec Stronnictwa wynikające z tarć i rozgrywek wewnętrznych w partii, ZSL w tym czasie włączyło się w życie społeczno-gospodarcze kraju. Przywiązywano dużą wagę do inicjowania wszelkich działań społecznych, które aktywizowałyby środowisko wiejskie i przyczyniały do modernizacji wsi i polepszania warunków życia jej mieszkańców. Ludowcy byli inicjatorami licznych czynów społecznych (budowa szkół, świetlic, dróg, mostów, elektryfikacja i kanalizacja wsi). Przy ko-

⁸ Cyt. za: S. Stępka, *List wiceprezesów NK ZSL do Władysława Gomułki z 14 grudnia 1960 r. dotyczący sytuacji w ZSL* (wydał Stanisław Stępka) „Studia Historyczne” R. XLII, 1999, z. 3 (166), s. 435.

mitetach powiatowych i wojewódzkich ZSL działały liczne zespoły doradcze i interwencyjne, a na uczelniach odrodziły się koła Stronnictwa. W Sejmie klub ZSL liczył 117 posłów. W radach narodowych wpływy ZSL sięgały 25%.

Jednakże ten jeszcze dość korzystny dla procesu demokratyzacji życia politycznego klimat zaczął się załamywać w połowie lat sześćdziesiątych. Nadmierny wzrost roli państwa i ograniczenie samorządności wpłynęły negatywnie na działalność ludowców, zmniejszyła się ich aktywność, zaniechano działalności w niektórych środowiskach. Większość wypracowanych w kierownictwie ZSL projektów, zmierzających do zaprzestania barbarzyńskiej eksploatacji wsi poprzez obowiązkowe dostawy, nie tylko nie znajdowała uznania partii rządzącej, ale atakowana była przez pezetpeerowskich biurokratów jako "przejaw odradzania się tendencji peeselowskich" w Stronnictwie.

Kryzys gospodarczy i polityczny ponownie rozbudził aktywność społeczną i odbił się echem również w strukturach Stronnictwa. Wydarzenia grudnia 1970 r. spowodowały zmiany w kierownictwie PZPR, a te pociągnęły za sobą wymianę we władzach Stronnictwa. Jest charakterystyczne, że wszystkie polskie kryzysy 1956, 1970, 1980 wywoływały analogiczne zmiany.

10 lutego 1971 r. na VI Plenum Naczelnego Komitetu ZSL, poświęconym ocenie sytuacji polityczno-gospodarczej w kraju, na prezesa NK wybrano Stanisława Gucwę. Oświadczył on wówczas, że "niezgodne z interesem narodu, interesem klasy chłopskiej są teorie o odrębności programowej partii współrządzających. [...] Poszerzenie współdziałania partii współrządzających jest możliwe i konieczne na drodze konstruktywnej pracy dla dobra kraju w ramach jednego wspólnego programu socjalistycznego"⁹. Osoba nowego prezesa, jak i jego poglądy korespondowały harmonijnie z linią nowego kierownictwa PZPR wobec ZSL.

Nowe kierownictwo ZSL po odwołaniu Czesława Wycecha tylko w sposób instrumentalny wykorzystywało tradycje ruchu ludowego. Przy NK ZSL została powołana Krajowa Komisja do Spraw Batalionów Chłopskich. Byłym żołnierzom BCh na wniosek NK ZSL przyznawano należne im odznaczenia bojowe i renty specjalne, zaś Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza i Zakład Historii Ruchu Ludowego przygotowywały opracowania na temat konspiracyjnego ruchu ludowego. Jednakże autonomia wypracowana przez Zakład w latach 1960-1970 uległa likwidacji. Przez następne 10 lat ZHRL organizacyjnie i praktycznie podporządkowany został Wydziałowi Pracy Ideowo-Wychowawczej NK ZSL, a Rada Naukowa Zakładu musiała mieć odpowiedni parytet historyków z legitymacją PZPR.

Władze PZPR poszły na pewne ustępstwa wobec ZSL, które miały strategiczne znaczenie dla rozwoju wsi. Nastąpiły od dawna oczekiwane zmiany w

⁹ Uchwała VI Plenum NK ZSL, Warszawa 1971.

polityce agrarnej w ogóle, w tym i w stosunku do indywidualnego rolnictwa. Z inicjatywy ludowców od 1 stycznia 1972 r. zniesiono obowiązkowe dostawy po niskich cenach zbóż, ziemniaków i żywca z jednoczesnym utrzymaniem Funduszu Rozwoju Rolnictwa. Wprowadzono powszechne ubezpieczenia zdrowotne dla rolników utrzymujących się z pracy w indywidualnych gospodarstwach.

Nastąpił znaczny wzrost produkcji przemysłowej na rzecz rolnictwa. Dla wzmocnienia gospodarki indywidualnej przyznawano ulgi podatkowe na cele inwestycyjne, obniżono progresję w podatku gruntowym od ziem słabszych prowadzono politykę kredytową, która zmierzała do prawidłowego kształtowania relacji cen między produktami rolniczymi a środkami produkcji. Wszystkie te decyzje zapadały z inicjatywy ZSL, chociaż nie zawsze mogły być należycie zdyskontowane przez Stronnictwo.

Wydarzenia te miały duże znaczenie dla ludności wiejskiej, wyzwoliły niespotykaną dotąd aktywność społeczną i produkcyjną. Dzięki środkom inwestycyjnym wieś uległa znacznym przeobrażeniom. Produkcja rolnicza osiągnęła wówczas największy poziom w dziejach PRL. Jednocześnie nastąpiła aktywizacja społeczno-polityczna działaczy stronnictwa. Powiększały się szeregi chłopskiej partii, do której zaczęła napływać inteligencja. ZSL stało się półmilionową organizacją. Wzrosło też znaczenie i aktywność kółek rolniczych, gdzie ludowcy zaczęli odgrywać coraz większą rolę.

Rychło miało się jednak okazać, że kolejna "odwilż" wobec wsi i rolnictwa miała jedynie taktyczny charakter. Władze partyjne i państwowe nie zrezygnowały ze strategicznego celu, jakim miało być stopniowe wprowadzanie na wsi "stosunków socjalistycznych". Celowi temu służyć miało przejmowanie przez państwo ziemi z rąk rolników indywidualnych za renty i emerytury.

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych zaczął dawać o sobie znać kolejny kryzys gospodarczy. Ekipa Edwarda Gierka centralizowała władzę, wprowadzając system partyjnej nomenklatury i przejmując totalną kontrolę nad oficjalnymi strukturami. Z dniem 1 czerwca 1975 r. wprowadzono w Polsce dwustopniowy podział administracyjny, likwidując powiaty, zwiększając - z 17 do 49 - liczbę województw i zachowując wprowadzone w 1972 r. gminy. Podjęto też akcję łączenia w jednych rękach stanowisk partyjnych i państwowych. Nowymi przewodniczącymi wojewódzkich rad narodowych mieli być "z urzędu" lokalni I sekretarze komitetów wojewódzkich PZPR. Reformy lat siedemdziesiątych znacznie zmniejszyły oddziaływanie ludowców na władzę. Nowy podział administracyjny wyeliminował dziesiątki ludowców z administracji państwowej i samorządowej. Wprowadzanie "na pokaz" bezpartyjnych do struktur władzy odbywało się kosztem - wyłącznie ZSL. Najczęściej były to bezpartyjne dzieci komunistów.

W rządzie Edwarda Babiucha, który został powołany po ustąpieniu premiera Piotra Jaroszewicza, ZSL utrzymało trzy teki ministerialne, lecz dwie z

nich - wicepremiera i ministra przemysłu i skupu piastował Roman Malinowski. Obsada stanowiska wicepremiera i dwóch ministerstw przez członków ZSL utrzymała się do połowy lat osiemdziesiątych. W rządzie Zbigniewa Messnera, powołanym w listopadzie 1985 r. ZSL otrzymało jedynie tekę wiceministra oraz ministra zdrowia i opieki społecznej. Dopiero w ostatnim rządzie PRL premiera Mieczysława F. Rakowskiego utworzonym w październiku 1988 r. ludowcom przypadła teka ministra rolnictwa, leśnictwa i gospodarki żywnościowej połączona ze stanowiskiem wicepremiera. W Radzie Ministrów, do połowy lat osiemdziesiątych liczącej około 35 - 40 osób, członkowie ZSL stanowili mniej niż 10% jej składu.

W latach siedemdziesiątych następowała dalsza degradacja Stronnictwa. Wbrew wcześniejszym zapewnieniom zaczęto ograniczać inwestycje rolne, utrudniano chłopom nabywanie ziemi. Następował proces ubożenia wsi. Mimo tych niekorzystnych zmian, ówczesne kierownictwo ZSL pozostawało pod wpływem propagandy sukcesu i traciło poczucie rzeczywistości. Nastąpiła centralizacja i ogromny rozrost aparatu partyjnego ZSL, który zdominował działającą dotąd w większości społecznie strukturę. Wzorem PZPR w każdej gminie zatrudniony został etatowy sekretarz Zarządu Gminnego ZSL "wyřeczający" społecznych działaczy w pracy organizacyjnej ZSL.

Zmniejszała się rola polityczna Stronnictwa, ponownie zaniechano pracy wśród inteligencji, godzono się na odsunięcie ZSL od wpływu na organizacje młodzieżowe. Zaprzestano samodzielnej działalności Związek Młodzieży Wiejskiej. Milcząco aprobowano usuwanie ludowców z funkcji kierowniczych w placówkach oświatowych. We władzach centralnych Stronnictwa odradzały się obawy, że ZSL zostanie rozwiązane¹⁰.

W szeregach członkowskich ZSL utrwalano postawy ideowe "sprzyjające identyfikacji z programem przemian socjalistycznych i rozumowaniu w kategoriach państwa socjalistycznego". Wyraźnie w tym czasie zaczęła zatracać się tożsamość ideowa Stronnictwa, czego wyrazem była rezygnacja z wypracowania własnego programu. VI Kongres ZSL w 1972 r. i VII Kongres w 1976 r. przyjęły za własny program PZPR zawarty w uchwałach VI i VII Zjazdu PZPR "widząc w nim rzeczywiste szanse przyspieszenia rozwoju wsi i rolnictwa. Zwróciły się do członków i organizacji Stronnictwa o konsekwentną jego realizację, podkreślając, że ludowcy brali udział w wypracowaniu tego programu.

Podstawą dyskusji w Stronnictwie były przede wszystkim tezy przedzjazdowe PZPR, uchwały kolejnych jej zjazdów zaś obowiązującym dokumentem. Kongresy ZSL odbywały się zawsze po zjazdach PZPR, nigdy zaś przed. I ich uchwały były transpozycją założeń programowych PZPR.

¹⁰ J. Kania, *Marszałkowie i prezesi. Mówią - Dyżma Gałaj, Stanisław Gucwa, Roman Malinowski*, Warszawa 1992.

Ten stan rzeczy rodził krytykę mas członkowskich, która wraz ze wzrostem napięć społecznych stawała się coraz bardziej ostra. W szeregach ZSL liczne było wówczas grono socjologów, ekonomistów, prawników, lekarzy, agronomów, leśników, dla których najważniejsze było rozwiązanie praktyczne problemów nurtujących nie tylko środowisko wiejskie. W NK oraz w zarządach wojewódzkich ZSL z własnej inicjatywy przygotowywano różne opracowania, w których co prawda akceptowano program partii, lecz starano się go wzbogacić własnymi rozwiązaniami wynikającymi z tradycji i doświadczeń ruchu ludowego. Ludowcy zainicjowali takie sprawy, jak zniesienie obowiązkowych dostaw, czy wprowadzenie rent i ubezpieczeń rolniczych.

"W 1977 r. - pisał Stanisław Dąbrowski - został zapoczątkowany proces kształtowania się aktywnej opozycji ludowej. Zaczęły powstawać organizacje i środowiska, które wywierały odpowiedni wpływ na nastroje wśród ludności wiejskiej, oddziaływały też na postawy członków ZSL i innych legalnych organizacji ludowych. Powstanie struktur opozycyjnych było reakcją na politykę władz państwowych, ściślej kierownictwa PZPR wobec wsi i rolnictwa"¹¹. Pozbawienie ZSL podmiotowości programowej, a tym samym całkowite jego polityczne ubezwłasnowolnienie, nie spowodowało bezpośrednich reakcji członków Stronnictwa i środowiska wiejskiego. Większe kontrowersje wywołały natomiast przygotowania do wprowadzenia ustawy o rentach i emeryturach dla rolników i ich rodzin, w której projekcie przewidywano dalszą ingerencję państwa w sprawy indywidualnej własności gruntów rolnych.

Przełom lat osiemdziesiątych był okresem niezwykle ważnym w przywracaniu społeczeństwu wolności obywatelskich i wartości narodowych Polaków. Wydarzenia sierpniowe 1980 roku były wstrząsem dla całego społeczeństwa i wyzwoliły szereg procesów demokratyzacji, które objęły wszystkie partie polityczne, także ZSL. Zaczęto coraz głośniej kwestionować kierowniczą rolę PZPR, krytykowano przeszłość, przejawy łamania praworządności, ograniczania suwerenności partii sojusznich. Szeroką popularność zyskiwał postulat rzeczywistej odnowy Stronnictwa, przekształcenia go w autentyczną partię chłopską.

Władze ZSL, przystosowując się do nowych okoliczności, już we wrześniu 1980 r. deklarowały "gruntowne zmiany", "odnowę" samorządu terytorialnego, administracji, usamodzielnienie organizacji społeczno-gospodarczych. Ale jednocześnie dezawuowały działalność na wsi niezależnych organizacji społeczno-gospodarczych i zawodowych, opowiadając się stanowczo za zachowaniem dotychczasowych struktur działających w oparciu o niezmienio-

¹¹ S. Dąbrowski, *Działalność polityczna organizacji i środowisk ludowych (1977 - 1989)* [w:] *Chłopi - Naród - Kultura*, t. 2; *Działalność polityczna ruchu ludowego*, pod red. S. Dąbrowskiego, Rzeszów 1996, s. 91.

ne statuty i programy. Kierownictwo ZSL miało do ruchu solidarnościowego - również chłopskiego - zdecydowanie negatywny stosunek. "Wykładnię stanowiska wobec niezależnego ruchu chłopskiego zaprezentował prezes NK ZSL Stanisław Gucwa w sensacyjnym wywiadzie dla prasy radzieckiej w styczniu 1981 r. Oświadczył on jednoznacznie, iż tzw. "Solidarność Wiejska" jako "siła antysocjalistyczna" w Polsce Ludowej nie może być tolerowana. Jej czasowe istnienie, zdaniem prezesa NK ZSL podyktowane było różnymi względami koniunkturalnymi"¹².

Na tym tle pogłębiał się rozdzźwięk między władzami ZSL, a znaczną liczbą aktywnych działaczy sympatyzujących z ruchem solidarnościowym lub będących jego członkami. "Godne zwrócenia uwagi - jak zauważył Stanisław Dąbrowski - są specyficzne związki między członkami i działaczami organizacji legalnych, istniejących wcześniej - kółek rolniczych, kół gospodyń wiejskich, towarzystw regionalnych, kół ZSL a ruchem solidarnościowym. Na działalność tego ruchu mieli duży wpływ członkowie ZSL. Byli jego współorganizatorami, wchodzili w skład elit przywódczych".

Szeregowi członkowie pozostawali w swoistej opozycji wobec partii i tzw. góry Stronnictwa. Z chłopskim uporem bronili niezależności ideowej, trwając przy tradycjach Wincentego Witosa i Stanisława Mikołajczyka. Dysonans ten nie powodował jednak skutków polityczno-organizacyjnych. Kierownictwo ZSL, tak centralne, jak i wojewódzkie, skutecznie blokowało wszelkie działania, które mogły prowadzić do wzrostu nastrojów radykalnych. Stosowano elastyczną taktykę, dopuszczając werbalną krytykę, w sytuacjach wyjątkowych nie stroniąc także od demagogii. Cechą charakterystyczną dla całego okresu istnienia ZSL, która uwidoczniła się w tym okresie w sposób szczególnie silny, była widoczna rozbieżność między deklaracjami, oficjalną linią polityki i kierownictwa a poglądami i postawami mas członkowskich.

Niezadowolenie w szeregach Stronnictwa uzewnętrzniło się w grudniu 1980 r. w czasie obrad VIII Kongresu ZSL. Uchwale VIII Kongresu ZSL nadano tytuł: *Miejsce i rola Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym kraju* i miała być ona odzwierciedleniem kluczowej sprawy miejsca i roli ZSL w państwie i wzajemnych relacji ZSL-PZPR, szeroko wówczas dyskutowanej wśród działaczy Stronnictwa. Jednakże uchwałę tę - jak ocenił Stanisław Dąbrowski - cechował jedynie werbalny radykalizm, który wyrażał się "w krytyce negatywnych zjawisk życia społecznego - biurokratyzmu, nietolerancji, nadużycia władzy [...] w treści uchwały była podobna do wcześniejszych tego typu enuncjacji. ZSL prezentowało się jako wyraziciel interesów społecznych i politycznych wsi, które pragnęło urze-

¹² S. Dąbrowski, *Przełomowa dekada 1980 - 1990*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” nr 27, 1992, s. 47. Autor był wiceprezesem NK ZSL od 8 V 1981 do 28 III 1984 r.

czywistniać w sojuszu z "partią klasy robotniczej i narodu", uznając jej kierowniczą rolę. Skład personalny władz wybranych na VIII Kongresie potwierdzał ciągłość dotychczasowej linii politycznej Stronnictwa. Obsada ścisłego kierownictwa nie uległa zmianie"¹³. Na prezesa ponownie wybrano Stanisława Gucwę.

VIII Kongres opowiedział się za powołaniem Związku Młodzieży Wiejskiej, który reaktywowano przy współudziale działaczy Stronnictwa. W terenie etatowi pracownicy i członkowie ZSL zakładali koła i powoływali Zarządy Wojewódzkie ZMW. Decyzje w tej sprawie zostały jednak wcześniej uzgodnione z kierownictwem PZPR, co zapewniło partii kontrolę nad ZMW.

Wzmoczenie dyskusji wśród członków Stronnictwa, a także działań opozycyjnych w ZSL nastąpiło wiosną 1981 r. W całym kraju odbywały się spontanicznie zgromadzenia i narady ludowców. Debaty nad przyszłym modelem partii chłopskiej odbywały się w atmosferze podniecenia i napięcia związanego z ówczesnymi wydarzeniami w kraju. Prasa ZSL zamieszczała radykalne wywiady, artykuły i komentarze, a także protesty i żądania zmian w kierownictwie ZSL.

Nadzieją na przemiany w ZSL było powołanie na III Plenum NK ZSL 7 maja 1981 r. nowego prezesa Stefana Ignara, który symbolizował ideę walki o samodzielność i tożsamość ruchu ludowego. Większość kierownictwa nadal jednak wywodziła się z dawnego aparatu centralnego Stronnictwa. Zmiana władz w ZSL zbiegła się z rejestracją w kilka dni później, 12 maja, przez Sąd Wojewódzki w Warszawie NSZZ RI "Solidarność". Wydarzenia te miały pozytywny wpływ na nastroje ludności wiejskiej, czego wyrazem były obchody Święta Ludowego 1981 r. Powszechnie głoszone hasło odnowy ruchu ludowego.

Uchwałą NK ZSL zdecydowano o zwołaniu nadzwyczajnego Kongresu ZSL. W czerwcu 1981 r. powołano komisję ideologiczną, programową i statutową, które miały określić rolę i zadania Stronnictwa w nowej rzeczywistości politycznej. Ich prace wywołały szerokie dyskusje na łamach prasy i wśród członków ZSL. Na różnych szczeblach struktur organizacyjnych opracowywano własne wnioski i uwagi do projektów dokumentów. Liczono na to, że Kongres może zdecydować o nowym charakterze Stronnictwa i jego miejscu w systemie politycznym oraz określić wzajemne stosunki z PZPR.

Jednakże "Radykalne rozwiązanie, polegające na rzeczywistym uniezależnieniu ZSL, było w ramach istniejącej formacji ustrojowej niemożliwe. Formalną barierą była norma konstytucyjna z 1976 r. zastrzegająca "kierowniczą rolę PZPR"¹⁴. Nie dezawuowano więc zasady kierowniczej roli partii. Propono-

¹³ S. Dąbrowski, *Działalność polityczna ...*, s. 95-96.

¹⁴ Tamże, s. 97.

wano zawarcie formalnego międzypartyjnego układu określającego zasady współpracy, który gwarantowałby suwerenność i tożsamość wszystkich ugrupowań politycznych.

"W całości jednak - jak ocenił historyk - Zjednoczone Stronnictwo Ludowe okazało się mało podatne na działania reformatorskie [...] Z nomenklaturą PZPR bardzo ściśle związana była nomenklatura ZSL. Nurt reformatorski w Stronnictwie był zbyt słaby. Nie był w stanie zrealizować swych haseł i postulatów, pomimo, iż były one popularne na wsi i wśród ludowców. Dominacja sił konserwatywnych była widoczna w obsadzie komisji i zespołów powołanych dla przygotowania Kongresu [...] Prace związane z przygotowaniem do Kongresu nadzwyczajnego prowadzone były opieszale"¹⁵.

W atmosferze wzrastającego napięcia społecznego w listopadzie 1981 r. nastąpiły zmiany we władzach Stronnictwa. Z funkcji prezesa NK ZSL zrezygnował Stefan Ignar, na jego miejsce powołano Romana Malinowskiego. Wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. określiło charakter i kierunek działań nowej ekipy. Prezydium NK ZSL w specjalnej uchwale 14 grudnia wyraziło poparcie dla działań Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego. Nastąpiło zahamowanie procesu demokratyzacji.

ZSL nadal wypełniało tradycyjną rolę "sojusznika" PZPR, choć w obiegu propagandowym znalazły się nowe demagogiczne hasła o rzekomym partnerstwie, parytecie politycznym i równości. ZSL zostało sygnatariuszem Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego, a Sekretariat NK aktywnie włączył się w organizowanie instancji PRON.

Po stanie wojennym z demokratycznych struktur 1980 r. pozostał tylko Związek Młodzieży Wiejskiej. Znajdował się on pod szczególną kontrolą i opieką PZPR. Mimo prób ograniczania roli ludowców w ZMW, organizacja ta przejawiała coraz większą tożsamość ideową, a jej członkowie identyfikowali się z przedwojennym ZMW RP "Wici" i z ruchem ludowym. W tym czasie Związek dla swoich potrzeb i obrony tożsamości rozwinął własną historiografię, oraz podjął ogromną działalność w środowiskach akademickich. ZMW w latach osiemdziesiątych był znaczącym zapleczem dla rekrutacji nowych członków dla Stronnictwa. Ten ogromny kapitał nie został wykorzystany, a wielu działaczy represjonowanych przez władze nie znajdowało wsparcia w organach Stronnictwa.

Wśród działaczy Stronnictwa nadal utrzymywała się atmosfera opozycyjności. "Nierzadko na posiedzeniach plenarnych wojewódzkich komitetów krytykowano stan wojenny, politykę władz, a nawet wyrażano wotum nieufności dla poszczególnych członków kierownictwa ZSL [...] Rysowała się coraz głębsza linia podziału między członkami i aktywnym terenowym a kierownictwami

¹⁵ S. Dąbrowski, *Przełomowa dekada* ..., s. 49.

wojewódzkimi i NK"¹⁶.

IX Kongres ZSL, który odbył się w marcu 1984 r. odbywał się pod ścisłą kontrolą kierowniczego aparatu Stronnictwa. Jego uchwały zostały ściśle skorelowane z uchwałami Krajowej Konferencji PZPR, których istotą było prowadzenie "programu reform" poprzez "umocnienie socjalizmu", "ugruntowanie demokracji socjalistycznej", "upowszechnienie norm socjalistycznego humanizmu". Rządowy "program reform" był w dokumentach ZSL jedyny i niepodważalny.

Stopniowo jednak wzrastała rola ZSL w sprawowaniu władzy. Nie bez istotnego wpływu Stronnictwa przywrócono zasadę równoprawnego traktowania poszczególnych sektorów gospodarki rolnej w polityce państwa. W 1983 r. zrealizowany został postulat konstytucyjnego zagwarantowania trwałości indywidualnej gospodarki chłopskiej. Zapis ten był podważeniem fundamentów doktryny marksistowskiej o wyższości gospodarki uspołecznionej nad indywidualną i ostatecznym odejściem od idei kolektywizacji polskiego rolnictwa. Nastąpiła w tym czasie wyraźna rozbudowa samorządu wiejskiego oraz rozszerzenie wpływu ludności wiejskiej na jego kształt i działalność.

Proces odbudowy historycznej i ideologicznej tożsamości ZSL w latach osiemdziesiątych następował szybko. Przejawiał się w działalności organizacyjnej Stronnictwa, w samodzielnych inicjatywach społecznych i politycznych, w pielęgnowaniu tradycji ruchu ludowego, inicjowaniu nadawania szkołom i ulicom imion wybitnych działaczy ruchu ludowego. W przywracaniu społeczeństwu wiedzy o wartościach ruchu ludowego i jego przywódcach. Do głosu w Stronnictwie dochodziły w coraz większym stopniu siły wewnętrzne czerpiące energię do działania i wzorce z doświadczeń historycznych ruchu ludowego.

W latach osiemdziesiątych w coraz większym stopniu Stronnictwo zaczęło zwracać się ku przeszłości i tradycjom ruchu ludowego w Polsce. IX Kongres ZSL w 1984 r. wśród innych uchwał, rezolucji i apeli - obok "Uchwały w sprawie uczczenia 40-lecia PRL" - przyjął "Uchwałę w sprawie 90-lecia ruchu ludowego", zaś X Kongres w 1988 r. - "Uchwałę w sprawie przygotowań do obchodów 100-lecia rocznicy powstania polskiego ruchu ludowego". Zapisy te świadczyły o poszukiwaniu przez ZSL-owców własnych korzeni, zatraconej tożsamości ideowo-politycznej oraz własnej myśli programowej Stronnictwa. Obchody dziewięćdziesięciolecia ruchu ludowego zwieńczone zostały wybudowaniem pomników Wincentego Witosa w Warszawie i Tarnowie oraz Międzynarodowym Spotkaniem Partii i Organizacji Chłopskich i Pokrewnych. Po roku 1987 nastąpiły zasadnicze przewartościowania ideowe i polityczne w ruchu ludowym, zmieniły się jego tendencje oraz świadomość i postawa

¹⁶ Tamże, s. 50.

członków, na którą znaczny wpływ wywierały również NSZZ RI "Solidarność" i katolickie duszpasterstwo rolników. Nie znalazło to jednak odzwierciedlenia w uchwałach X Kongresu ZSL. Skład kierownictwa także pozostał bez zmian¹⁷. Motorem przemian w kraju i w ruchu ludowym stał się "okrągły stół". W różnych regionach tworzyły się samorzutnie grupy działaczy ludowych skupiające członków ZSL, NSZZ RI "Solidarność", dawnych PSL-owców i wiciarzy. Organizowano dyskusje na tematy wsi i ruchu ludowego, oceniano działalność kierownictwa ZSL. W tym czasie kierownictwo Stronnictwa także podejmowało działania zmierzające do przebudowania nie tylko linii politycznej, osiągnięcia samodzielności finansowej, ale także zmiany nazwy Stronnictwa. W szeregach ZSL coraz mocniej budziła się potrzeba uzyskania własnej tożsamości politycznej. Coraz większą presję na władze centralne wywierały struktury terenowe ZSL, które najwcześniej wyzwoliły się spod wpływu PZPR. Na posiedzeniach władz centralnych i terenowych mówiono o odmienności programowej i ideowej Stronnictwa, o jego aspiracjach do sprawowania władzy. Szukano dalszych rozwiązań.

W wyniku kompromisu zawartego przy "okrągłym stole" i faktycznego poparcia "Solidarności" w wyborach sejmowych mandaty poselskie uzyskało 76 działaczy ZSL, lecz wbrew oczekiwaniom władz Stronnictwa w głosowaniu klęskę poniosła lista krajowa ZSL.

"Aktem mającym bardzo istotne znaczenie dla losów ZSL, w perspektywie zaś całego ruchu ludowego - jak ocenił Stanisław Dąbrowski - było utworzenie 7 sierpnia 1989 r. koalicji, która wyłoniła rząd Tadeusza Mazowieckiego"¹⁸. Wpływ na dalszy bieg i kierunek wydarzeń miało także reaktywowanie 15 sierpnia 1989 r. w Wilanowie przez byłych działaczy PSL z lat 1945-1947 z niezależnych struktur ruchu ludowego Polskiego Stronnictwa Ludowego (tzw. wilanowskiego) oraz zapowiedzi powstania PSL "Solidarność".

Nastąpiły zmiany personalne w kierownictwie ZSL. Nowy prezes Dominik Ludwiczak zapowiedział zwołanie nadzwyczajnego kongresu.

27 listopada 1989 r. w Warszawie w Sali Kongresowej rozpoczął obrady XI Nadzwyczajny Kongres ZSL, który przekształcony został w Kongres Odrodzenia Ruchu Ludowego. Podjął on historyczną decyzję o zakończeniu działalności Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego i powołaniu PSL-Odrodzenie. Przyjęto nowy statut i program. Specjalną uchwałą majątek, prawa i obowiązki ZSL przekazano na rzecz PSL-Odrodzenie. Kongres powołał Komisję Pojednania Ruchu Ludowego.

¹⁷ Tamże, s. 52.

¹⁸ Tamże, s. 55.

Czterdzieści lat działalności Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego to długi i trudny etap w ponad stuletniej historii politycznego ruchu chłopskiego. Dla ludowców - to zmaganie się z przeciwnościami zewnętrznymi i własnymi słabościami, to czas poszukiwań własnej drogi w zaistniałej rzeczywistości, czas wypełniony wieloma rozczarowaniami, błędami, ale także i nie pozbawiony pewnych osiągnięć.

Po kryzysie politycznym 1956 r., kończącym najcięższe doświadczenia stalinizmu w Polsce, głównym zapleczem Stronnictwa stali się żołnierze BCh, działacze "Wici" i mikołajczykowski PSL, którzy masowo wstąpili do ZSL. Ludowcy mieli nadzieję na reaktywowanie Polskiego Stronnictwa Ludowego jako partii samodzielnej, ale ofiarowano wówczas ludowcom tylko "sojusz" i "partnerstwo". Mimo to Stronnictwo stało się partią o nowej jakości organizacyjnej i politycznej. Statut ZSL nie krępował przekonań religijnych członków, a program polityczny nie ograniczał działalności społecznej, oświatowej i kulturalnej. Wielu Polaków postrzegało ZSL jako partię opozycyjną o innym niż oficjalnie głoszony światopoglądzie i przekonaniach społeczno-politycznych.

W roku 1989 historia wystawiała gorzki rachunek dla byłych formacji politycznych działających w PRL. ZSL odchodziło jednak ze sceny politycznej godnie. Kończąc swą działalność jako formacja polityczna przekazywało w spadku ludowcom - ciągłość politycznego trwania, a III RP - pokój społeczny, nowy rząd utworzony przez opozycję i poparcie ruchu ludowego.

Ocena ZSL nie jest prosta i nie może być jednoznacznie ani negatywna, ani pozytywna. Historia ZSL to zarówno dzieje niezaspokojonych ambicji ludzi żądnych władzy, zwykłych karierowiczów, ludzi oddelegowanych przez Partię, jak i piękna karta dokonań wielkiej rzeszy bezinteresownych społeczników, autentycznych działaczy ludowych.

Jedno jednak nie ulega wątpliwości - ciągłość politycznych działań ludowców w ramach organizacyjnych ZSL doprowadziła w konsekwencji do "okrągłego stołu", do obalenia starego układu politycznego i odzyskania przez ruch ludowy swej tożsamości. Pomimo wszystkich historycznych ograniczeń i uwarunkowań ZSL było pomostem łączącym ruch ludowy czasów dawnych i najnowszych.